

Analyse | kraka

25. oktober 2018

Udenlandsk arbejdskraft er meget værdifuldt for Danmark

Af Niels Storm Knigge og Frederik Lando

Dette notat viser værdien af udenlandsk arbejdskraft, ved at analysere hvad der sker, hvis adgangen til udenlandsk arbejdskraft pludseligt begrænses. Beregningerne er udført i den økonomiske model ADAM, og foretages for to brancher, som på hver sin måde er mest afhængige af udenlandsk arbejdskraft, nemlig landbruget og bygge- og anlægsbranchen.¹

- Analysen viser, at 10.000 færre udlændinge i arbejdsstyrken med et konservativt estimat koster 0,6-0,8 mia. kr. på den offentlige saldo på lang sigt, svarende til et nettotab på 60.000-80.000 kr. per ansat. Gevinsten kan bruges efter politisk ønske til fx højere offentlige udgifter, lavere skat, klimaindsats eller lempeligere tilbagetrækningsregler.
- Dårligere adgang til udenlandsk arbejdskraft i landbruget og byggeriet kan i en normal konjunktursituation medføre ekstra, kortsigtede tab af beskæftigelse i øvrige brancher. Analysen viser, at der kan tabes 7 hhv. 4 job i den øvrige økonomi for hver 10 udlændinge, som landbrug hhv. byggeri kommer til at mangle.
- En række analyser har dokumenteret, at udenlandsk arbejdskraft er en gevinst for de offentlige finanser. Denne analyse viser, at det ikke kun er de højt betalte udlændinge på beløbs- eller forskerordningen, der er en overskudsforretning, men også den typiske arbejdskraft af faglærte og ufaglærte i landbrug og byggeri.
- Fleksibel udenlandsk arbejdskraft medvirker til at stabilisere konjunkturudsving. De træder hyppigt til, når det går godt, men forlader landet i dårlige tider. Udsvingene i ledigheden bliver derfor ikke så store som ellers, hvilket medvirker til at stabilisere lønstigningerne, der ellers kan vokse for meget i gode tider.

Anbefaling:

Udenlandsk arbejdskraft er i stigende grad vigtig for dansk økonomi og bidrager til velstand og konjunkturstabilisering. Det anbefales, at man fra politisk hold gør det så let som muligt at tiltrække udenlandsk arbejdskraft til Danmark. Det gælder både arbejdskraft fra EU og resten af verden og både ufaglærte, faglærte og personer med videregående uddannelser.

Kontakt

Senioranalytiker
Niels Storm Knigge
Tlf. 3113 3297
E-mail nsk@kraka.org

¹ Analysen er udført på opfordring af Dansk Byggeri og Landbrug og Fødevarer. Kraka har ansvaret for notatet, analyserne, konklusionerne og anbefalingerne.

1. Indledning

Analyse af fleksibel udenlandsk arbejdskrafts værdi

Denne analyse belyser betydningen af udenlandsk arbejdskraft for dansk økonomi med særligt fokus på den fleksible arbejdskraftreserve af personer, som har beskæftigelse i Danmark uden at tage permanent ophold i landet.

Notatets indhold

Dette afsnit indleder og viser den samlede betydning af udenlandsk arbejdskraft i Danmark. Dernæst følger Afsnit 2 og 3, som illustrerer værdien af den udenlandske arbejdskraft ved at gennemføre en modelberegning af effekten af et pludseligt og permanent tab af 10.000 udenlandske beskæftigede i hhv. bygge- og anlægsbranchen (herefter benævnt byggeriet) og landbruget. I begge scenarier er det antaget, at tabet medfører en flaskehals i branchen. I Afsnit 4 fjernes antagelsen for at demonstrere betydningen. Flaskehalse påvirker effekten på kort sigt, men er ikke afgørende for den langsigtede gevinst af udenlandsk arbejdskraft. I Afsnit 5 gives en generel beskrivelse af udenlandsk arbejdskraft i Danmark og på hvilke måder, den kan siges at være en gevinst. Til sidst i notatet findes et metodebilag i Afsnit 6, som uddyber antagelserne i modelberegningerne foretaget i ADAM.

Udlændinge udgør nu 10 pct. af beskæftigelsen

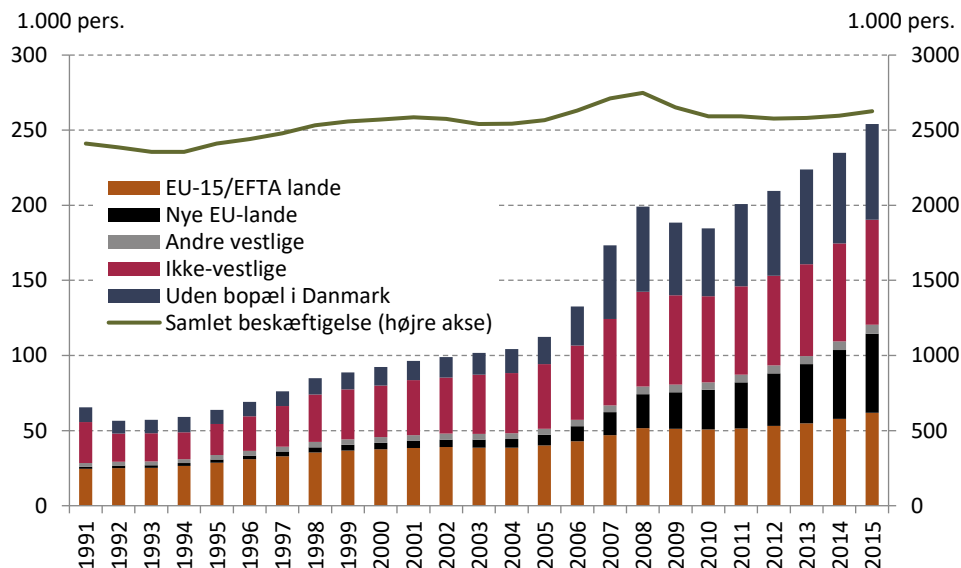
Udenlandsk arbejdskraft er blevet vigtigere i Danmark

Udlændinge fylder mere og mere i den danske arbejdsstyrke. Fra at have fyldt 2-3 pct. af den danske arbejdsstyrke i 1990'erne, tog globaliseringen fat og øgede udenlandske statsborgeres andel af arbejdsstyrken til næsten 10 pct. i 2015 (jf. Kraka-Deloitte 2017).

Særligt antallet af borgere fra nye EU-lande er vokset

Det er især en forøgelse af antallet af borgere fra de nye EU-lande, der har øget det samlede antal i de senere år, jf. Figur 1.

Figur 1 Antal udenlandske statsborgere beskæftiget i Danmark, 1991-2015

Anm.: "Uden bopæl i Danmark"-gruppen består af de arbejdstagere, der får en lønindkomst i Danmark, men som ikke kan identificeres som herboende.

Kilde: Danmark Statistiks registerdata og egne beregninger. Se i øvrigt Kraka-Deloitte 2017.

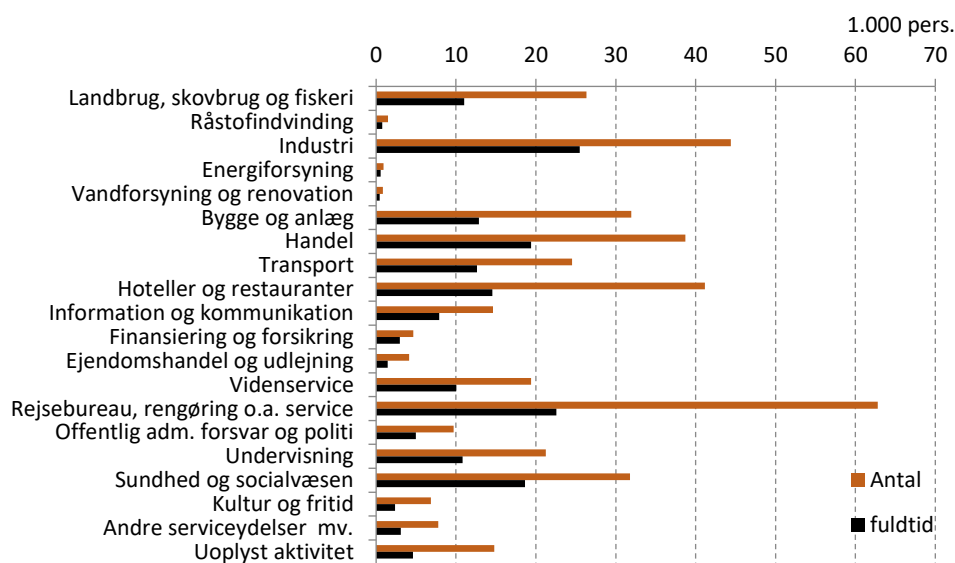
Mens antallet af borgere fra de gamle EU-lande og EFTA-landene (Island, Liechtenstein, Norge og Schweiz), der er i beskæftigelse i Danmark, er steget med ca. 20.000 siden 2005, er antallet fra de nye EU-lande steget godt 45.000 fra 7.000 til 52.000. Antallet af beskæftigede uden bopæl i Danmark er også steget med ca. 45.000. Nogle af disse pendler over grænsen, andre arbejder her kortvarigt uden at tage bopæl. De kommer særligt fra Polen,

Tyskland, Sverige, Rumænien og Litauen. Samlet beskæftigelse er steget ca. 60.000 i perioden, og alle grupper af udlændinge udgør en stigende andel.

I analysen beregnes konsekvenserne af at fjerne 10.000 specifikt fra hhv. landbruget og byggeriet. Selvom der er tale om et hypotetisk scenarie, og analysens pointer kunne være illustreret med et lavere antal personer, er det naturligvis interessant at kunne relatere de 10.000 til hvor mange udlændinge der på nuværende tidspunkt er i brancherne. For både landbrug og byggeri gælder, at de beskæftiger væsentligt mere end 10.000 udlændinge i løbet af et år, jf. Figur 2. I beregningerne tages højde for udlændinges arbejdstid. Det er altså ikke 10.000 fuldtidspersoner, men 10.000 typiske udlændinge i branchen, beregningerne er baseret på. Som figuren viser, er der en betydelig forskel på antallet af beskæftigede, der måles i hoveder, og antallet af fuldtidsbeskæftigede, der er målt ift. en årsnorm. Forskellen er større end den tilsvarende forskel for danske beskæftigede, da udlændingene typisk arbejder færre timer i løbet af året (enten pga. de arbejder færre timer, eller i kortere perioder i løbet af året).

I denne analyse benyttes det almindelige beskæftigelsesbegreb målt i hoveder, og det er værd at notere sig, at de 10.000 beskæftigede derfor udgør markant mindre end 10.000 fuldtidspersoner.

Figur 2 Beskæftigede udlændinge fordelt på branche, 2016

Anm.: Pga. opgørelsesmetoden kan hver person optræde i flere brancher, hvis de fx arbejder forskellige steder i løbet af året. Dette medvirker til at trække det samlede antal personer op. I opgørelsen af fuldtidspersoner tages højde for varigheden af beskæftigelsen og dermed undgås disse dobbelttællinger.

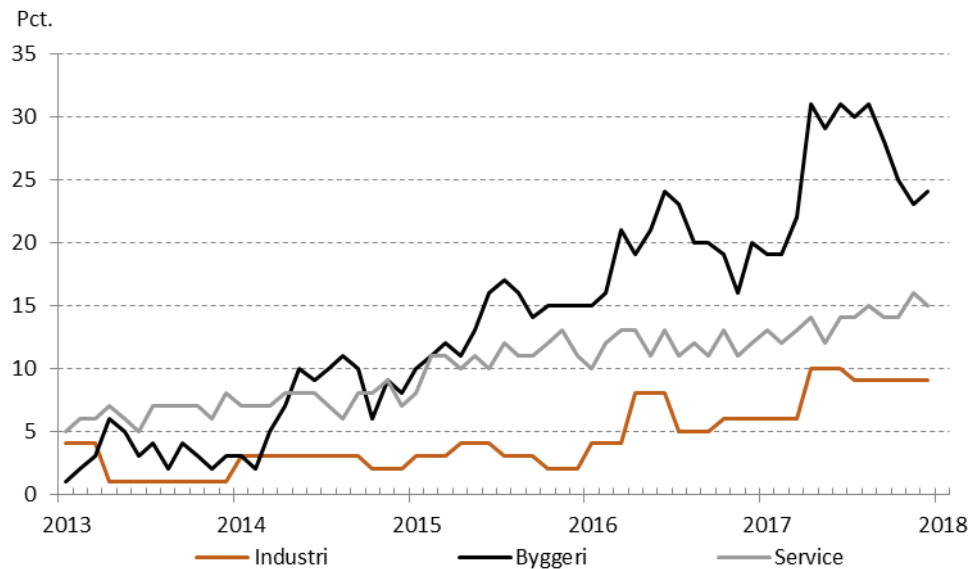
Kilde: Jobindsats.dk

2. Scenarie: Byggeriet mister 10.000 udenlandske beskæftigede

Byggeriet melder om størst mangel på arbejdskraft

Byggeriet er den danske branche, som i øjeblikket oplever den største mangel på arbejdskraft, jf. Figur 3, der viser Danmarks Statistiks spørgeskemabaserede opgørelse af produktionsbegrænsninger. Dette peger på, at branchen er den mest udsatte ved et pludseligt skift i muligheden for at rekruttere udenlandsk arbejdskraft, da de allerede nu melder den største tendens til, at mangel på arbejdskraft begrænser produktionen.

Figur 3 Mangel på arbejdskraft i de danske hovedbrancher 2013-2018

Anm.: Andel virksomheder, der har angivet arbejdskraft som årsag til begrænsning af produktionen. Tal for industrien er på kvartalsbasis og er derfor flad i 3 måneder ad gangen.
Kilde: Statistikbanken, KBYG33, KBS2 og BARO3.

Ansatte i byggeriet har timeløn som samlet gennemsnit

De ansatte i byggeriet tjener i gennemsnit stort set det samme som beskæftigelsen som helhed, nemlig 209 kr. i timen ift. 207 kr. i timen, jf. Tabel 1 og Tabel 5 (i Afsnit 5). På samme måde er udlændinges timeløn næsten identisk i byggeriet og de danske brancher under ét – 187 kr. ift. 188 kr.

Tabel 1 Arbejdskraften i byggeriet på kvalifikationsniveau og tilhørende timeløn i kr., 2015

	Alle beskæftigede		Udlændinge	
	Andel (pct.)	Gns. timeløn	Andel (pct.)	Gns. timeløn
Arbejde på ufaglært niveau	18,5	195	21,3	179
Arbejde på erhvervsfagligt niveau	49,8	201	39,9	183
Arbejde på mellem niveau	6,5	251	2,3	250
Arbejde på højeste niveau	3,0	278	2,6	276
Ledelse	4,2	314	1,4	381
Uoplyst	18,1	193	32,5	175
Samlet	100	209	100	187

Anm.: Opdelingen er baseret på jobbets fagklassifikation på DISCO-koder. Ledelse dækker over disco 1, Arbejde på højest niveau over disco 2, Arbejde på mellemniveau over disco 3, Arbejde på erhvervsfagligt niveau over disco 4,5,6,7 og Arbejde på ufaglært niveau disco 8,9. Kun beskæftigede med bopæl i Danmark indgår. De ca. 20.000 uden bopæl i Danmark er ikke i det anvendte data.

Kilde: Egne beregninger fra Danmarks Statistiks registerdata. BFL, BEF, OPHG og DOD registrene er benyttet.

Flest faglærte i byggeri – udlændinge oftere ufaglærte

Der er betydeligt flere med job på et erhvervsfagligt niveau i byggeriet, både for danskere og for udlændingene. Givet de mange håndværksuddannelser, der er stærkt repræsenteret inden for byggeriet, er dette ikke nogen overraskelse. Tages der højde for de mange med uoplyst jobfunktion blandt udlændinge, må man dog nok påregne, at flere udlændinge udfylder jobfunktioner på et lavt kvalifikationsniveau. Det lavere kvalifikationsniveau er med til – ligesom det var for brancherne under ét som helhed – at forklare det lavere lønniveau for udlændinge generelt. Dels arbejder de oftere i funktioner med en lavere gennemsnitlig timeløn, dels tjener de i gennemsnit mindre indenfor de største funktionsområder. Udlændinge med de højeste kvalifikationer har en løn, der svarer til eller er højere end det generelle niveau. Det samme mønster kan genfindes for de danske brancher under ét, jf. Tabel 6 i Afsnit 5.

Analyse af scenarie med begrænsning af udl. arbejdskraft

I analysen vises værdien af udenlandsk arbejdskraft ved at opstille et hypotetisk scenarie, hvor en pludselig ændring medfører, at adgangen til udenlandsk arbejdskraft svækkes for byggeriet. Det kan tænkes som en politisk ændring i Danmark, der gør det sværere for vandrende arbejdskraft at få adgang til Danmark, fx hvis man fjerner ordninger som den danske beløbsordning, der benyttes af ca. 6.000 personer i 2017. Det kan også ses som ændringer i afsenderlandene, der gør det mere attraktivt at blive (eller sværere/mindre attraktivt at tage af sted), eksempelvis har Polen startet en kampagne for at få polakker til at blive hjemme. Det kan også betragtes som en ændring i EU-reglerne, der jo er interessant at overveje i lyset af Brexit.

Antager flaskehals – 10.000 færre job i byggeriet i 2018

Det hypotetiske scenarie viser, hvad der sker, hvis byggeriet mister 10.000 udenlandske ansatte i 2018, og de ikke kan erstattes umiddelbart. Dermed falder beskæftigelsen i byggeriet med 10.000 personer i det første år, og produktionen falder tilsvarende til hvad de 10.000 udlændinge producerede. Efter 2018 tiltrækkes der gradvist arbejdskraft fra andre danske brancher, og økonomien bevæger sig derefter hen mod en ny ligevægt, der er tilpasset tabet af de 10.000 mennesker i arbejdsstyrken.

Alle beregninger er foretaget af Kraka i Danmarks Statistisk økonomiske model, ADAM.

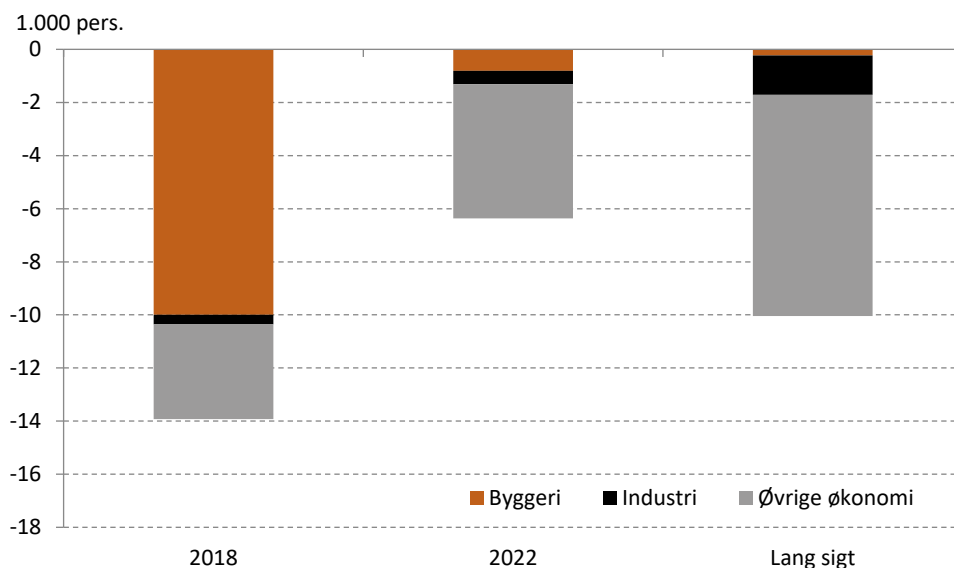
Effekten på beskæftigelsen af scenariet

De beregnede effekter på beskæftigelsen som følge af det hypotetiske scenarie er gengivet i Figur 4.

Indledende jobtab stort pga. flaskehals og afledte effekter

Som det ses af figurens første søjle, fås et umiddelbart tab i beskæftigelsen i byggeriet på 10.000 personer, svarende til 5,5 pct. af antallet af beskæftigede i branchen. Derudover kommer et afledt tab på den øvrige økonomi, som følge af det tab af produktion, der vil opstå i byggeriet. Da produktionen i byggeriet kræver input fra andre brancher, rammes disse underleverandører også, og beskæftigelsen går ligeledes ned her. Den afledte effekt er knap 4.000 personer. Størrelsen på den afledte effekt begrænses mærkbart af det lavere timetal for de udenlandske beskæftigede. De 10.000 beskæftigede udlændingene svarer til omtrent 4.000 fuldtidsbeskæftigede. Det medvirker til, at faldet i produktion kun er godt 2 pct., hvilket er væsentligt mindre end hvad et fald på 10.000 gennemsnitlige beskæftigede (svarende til knap 9.000 fuldtidsbeskæftigede) i bygge- og anlægsbranchen havde medført.

Figur 4 Beskæftigelseeffekt af 10.000 færre udlændinge beskæftiget i byggeriet

Kilde: Egne beregninger på ADAM. Se metodebilag.

Efter fem år er kortsigtet effekt væk – på vej til ny ligevægt

I 2022, det femte år af scenariet, er effekten (figurens anden søjle) aftaget betydeligt. Byggeriet har fået løst de kortsigtede problemer med at erstatte medarbejdere og er gradvist på vej hen i en fase, hvor efterslæbet fra de første års lavere byggeaktivitet medfører, at byggeriet faktisk i en årrække har en lidt højere beskæftigelse end i den nye langsigtede ligevægt. For den øvrige økonomi er de afledte effekter fra byggeriet ligeledes beskedne. Til gengæld er tilpasningen til den nye langsigtede ligevægt undervejs.

Arbejdsudbud styrer på lang sigt – 10.000 færre i job

På lang sigt er faldet i den samlede beskæftigelse 10.000 personer. Det skyldes, at på lang sigt bestemmes beskæftigelsen af arbejdsudbuddet, og det er således antagelsen om et permanent tab i arbejdsstyrken på 10.000 personer, som slår igennem. Ændring i både arbejdsstyrke og beskæftigelse er 10.000, fordi ledigheden i beregningen er fastholdt, da de ikke vurderes at påvirke det strukturelle ledighedsniveau (se bilaget i Afsnit 6).

Eksporterhverv tager større del af tilpasningen

Udover tilpasningen til et lavere antal personer i arbejdsstyrken, er der også en lille effekt på branchesammensætningen i økonomien. Byggeriet står på langt sigt kun for en beskedne del af det samlede beskæftigelsestab. På lang sigt mindskes de danske brancher nogenlunde proportionalt med deres størrelse som følge af at der er mindre arbejdskraft til rådighed. Der er dog en lidt større effekt på erhverv, som har en stor andel af deres produktion, der går til eksport, eksempelvis industrien, som står for ca. 15 pct. af det langsigtede beskæftigelsestab, selvom de indledningsvist står for ca. 10 pct. af den samlede beskæftigelse. Dette skyldes, at de eksporttunge erhverv er mere følsomme overfor effekten af stigende lønomkostningerne, som tabet af arbejdskraft medfører.

Skøn forsigtigt pga. antagelse om fuldt træk på off. ydelser

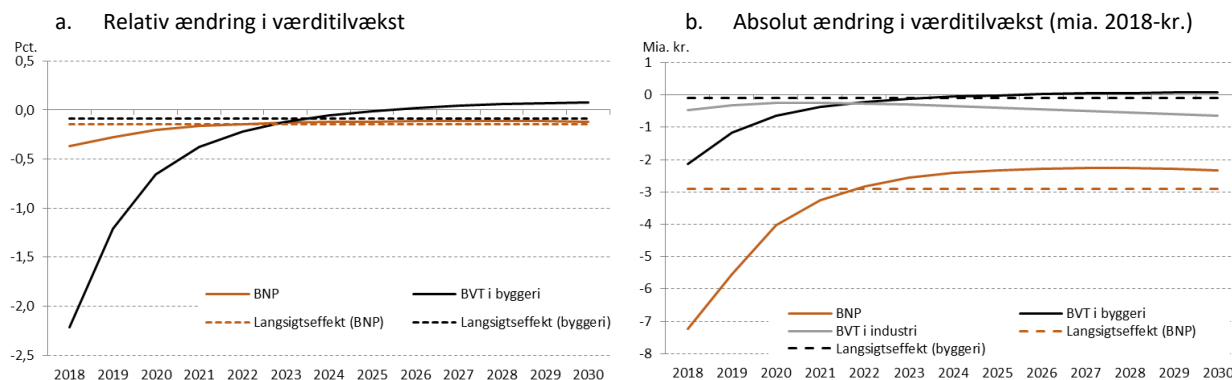
I beregningen er det antaget, at de 10.000 personer trækker gennemsnitligt på det offentlige forbrug og investeringer, hvorfor den offentlige beskæftigelse også falder. I praksis trækker den udenlandske arbejdskraft mindre end gennemsnitligt, og der er således tale om et overkantsskøn for hver meget den udenlandske beskæftigelse trækker på den offentlige service. Antagelsen trækker i retning af, at effekten på de offentlige finanser er et underkantsskøn. Se bilag i Afsnit 6.

Kortsigtet fald på 2 pct. i byggeri – 0,4 pct. i BNP

Byggeriet har et kortsigtet fald i BVT på godt 2 pct., jf. Figur 5.a. Den relative effekt på andre brancher er mere beskedne, fordi de kun rammes af de afledte effekter. Samlet falder BNP

0,4 pct. det første år, hvilket afspejler den relativt store effekt på byggeriet og de mindre, afledte effekter på andre brancher.

Figur 5 Effekt på BNP/BVT af 10.000 færre udlændinge beskæftiget i byggeriet

Anm.: Absolutte størrelser er regnet som 2018-niveau, og altså ikke bare inflationsrenset. Hvis man kun renser for prisstigninger vil en evt. realvækst i grundforløbet påvirke tallets størrelse, da 1 pct. af en størrelse, der vokser realt, vil blive et større tal selv med inflationsrensning.

Kilde: Egne beregninger på ADAM. Se metodebilag.

Kun 30 pct. af kortvarigt væksttab skyldes byggeriet

Betragter vi de absolutte størrelser, svarer den samlede BNP-effekt på de knap 0,4 pct. i første år til lige godt 7 mia. kr. Knap 30 pct. af dette umiddelbare tab kan henføres til nedgangen i BVT i byggebranchen, mens de resterende godt 70 pct. kan henføres til den øvrige økonomi.

Lidt højere på mellem-lang sigt pga. investeringsefterslæb

På lidt længere sigt løses flaskehalsproblemerne i byggeriet, og der er en periode, hvor produktionen i byggeriet er marginalt højere end udgangspunktet og højere end den nye langsigtede ligevægt. Dermed kompenseres for det efterslæb af investeringer, der er oparbejdet som følge af, at kapitalapparatet ikke er vokset, som det ellers ville ved det pludselige tab af arbejdskraft, produktion og investeringsaktivitet de første par år.

Lavere arbejdsudbud giver langsigtet fald i BNP

På lang sigt falder produktionen tilsvarende til tabet i arbejdsstyrke på 10.000 personer, korrigeret for at udlændingenes arbejdstid var under gennemsnittet, samt justeringer som følge af relative sektorforskydninger knyttet til tilpasningen til en ny ligevægt. Dette svarer til et fald på 3 mia. kr. omsat til 2018-niveau.

Kortvarig svækkelse af offentlig saldo på 2 ¼ mia. kr.

Indledningsvist er der en betydelig svækkelse af de offentlige finanser som følge af tabet af arbejdspladser og de tilhørende skatteindtægter. I alt svækkes den offentlige saldo med ca. 2 ¼ mia. i det første år, som det fremgår af Figur 6. Svækkelsen dæmpes af den tidligere beskrevne begrænsning af offentligt forbrug og investeringer svarende til 10.000 færre i befolkningen.

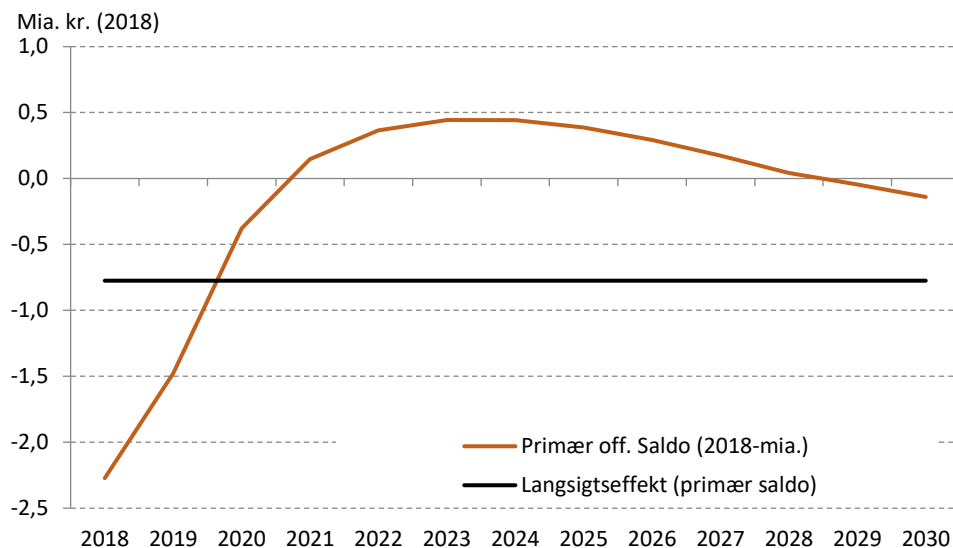
Mellempæriode med efterslæb forbedrer saldo en smule

I takt med at beskæftigelsestab mindskes, mindskes tabet ligeledes på de offentlige finanser. Der opstår sågar en mellemliggende periode, hvor kombinationen af den højere aktivitet, som følger af byggeefterslæbet, og antagelsen om besparelse på offentligt forbrug og investeringer, medfører en svagt positiv effekt på de offentlige finanser.

Langsigtet svækkelse på 0,8 mia. – 80.000 kr. per næse

På lang sigt er svækkelsen af de offentlige finanser målt ved primær saldo knap 0,8 mia. kr. som følge af det permanent fald i beskæftigelsen. Dermed svækkes forholdet mellem nettomtagere og nettobidragydere til de offentlige finanser, hvilket betyder en forringelse af holdbarheden af de offentlige finanser. Det langsigtede tab er på ca. 80.000 for hver beskæftiget udlænding, vi måtte miste på denne måde.

Figur 6 Effekten på offentlig saldo ved 10.000 færre i byggeriet

Kilde: Egne beregninger på ADAM. Se metodebilag.

Saldoeffekt er mindre end for beløbsordningen

Resultatet på 80.000 kr. placerer sig betydeligt under de 284.000 kr. per person, som Finansministeriet har beregnet, at nettobidraget fra personer på beløbsordningen er til offentlige finanser (FM 2018). Årsagen til, at beløbet i denne analyse er lavere, skyldes bl.a., at udlændinge på beløbsordningen var beskæftiget i flere timer i løbet af et år. Desuden var de beskæftiget til en højere timeløn end en gennemsnitlig udlænding. Dette er nødvendigt for at opfylde kravet i beløbsordningen, der i 2018 er på en årsløn omkring 418.000 kr. Udlændingene i denne analyse har en lavere årssindtægt i Danmark, og derfor er nettogevinsten på de offentlige finanser som følge deraf mindre.

Metodisk er der tale om forskellige beregninger. Evalueringen af beløbsordningen er baseret på en opgørelse et enkelt år på detaljerede individuelle data, mens resultatet fra denne beregning er den langsigtede effekt i en general ligevægtsmodel. Dermed er der ikke samme detaljegråd og præcision på målingen af den enkelte beskæftigede. Til gengæld kan man bed at bruge denne metode, vise de afledte effekter på andre brancher og effekter fra påvirkningen af hele økonomien (fx momsindtægter, skatteindtægter i andre brancher osv.)

3. Scenarie: Landbruget mister 10.000 udenlandske beskæftigede

Landbruget den hovedbranche med flest udlændinge

Landbruget er den hovedbranche, som har den største andel udlændinge blandt de beskæftigede, jf. Afsnit 5. Målt på antallet af hoveder er det dermed den branche, som er mest afhængig af adgangen til udenlandsk arbejdskraft.

Mange uoplyste i landbrug er nok med lav jobfunktion

Landbruget er kendetegnet ved en stor andel af beskæftigede, for hvem det ikke er muligt at udlede jobfunktionen på kvalifikationsniveau. Erfaringsmæssigt er der især tale om arbejde på ufaglært niveau, når koden er uoplyst. Tages de uoplyste med i fordelingen på som arbejde på ufaglært niveau kan vi se, at størstedelen af beskæftigelsen i landbruget er arbejde på ufaglært niveau, særligt hvis man betragter gruppen af udlændinge, jf. Tabel 2.

Tabel 2 Arbejdskraften i landbruget på kvalifikationsniveau og tilhørende timeløn, 2015

	Alle beskæftigede		Udlændinge	
	Andel (pct.)	Gns. timeløn	Andel (pct.)	Gns. timeløn
Arbejde på ufaglært niveau	11,6	159	6,8	147
Arbejde på erhvervsfagligt niveau	14,2	160	3,2	150
Arbejde på mellem niveau	2,4	199	0,2	183
Arbejde på højeste niveau	2,6	204	0,4	176
Ledelse	0,7	316	0,1	254
Uoplyst	68,6	161	89,4	140
Samlet	100	163	100	141

Anm.: Opdelingen er baseret på jobbet fagklassifikation på DISCO-koder, se anmærkning til Tabel 1. Kun beskæftigede med bopæl i Danmark indgår. De ca. 12.000 uden bopæl i Danmark er ikke i det anvendte data.

Kilde: Egne beregninger fra Danmarks Statistiks registerdata. BFL, BEF, OPHG og DOD registre er benyttet.

Hypotetisk indgreb koster 10.000 ud- lændinge i landbrug

I de følgende afsnit er det opstillet et scenarier svarende til scenarieret i Afsnit 2 for byggeriet. Et hypotetisk politisk indgreb med kort varsel medfører en øjeblikkelig nedgang på 10.000 udlændinge beskæftigede i landbruget, fx fordi vilkårene for at komme til Danmark for at arbejde bliver strammet, eller fordi tilstrømningen begrænses udefra.

Flaskehals: 10.000 antages umiddel- bart uerstattelige

Det antages at disse personer ikke umiddelbart kan erstattes, hvilket betyder en nedgang i produktionen i år 1, svarende til hvad de 10.000 var nødvendige for at producere. I de følgende år erstattes de 10.000 personer gradvist af anden arbejdskraft, og økonomien bevæger sig tilbage til en ny langsigtet ligevægt, hvor arbejdsstyrken i Danmark er 10.000 lavere, end hvad den havde været uden dette hypotetisk politisk indgreb. Da lønniveauet i landbruget generelt er lavere end resten af økonomien, særligt for udlændingene, er det antaget, at lønnen i landbruget vil stige relativt til de andre danske brancher for at sikre, at arbejdskraften vil overtage de job, der var på udenlandske hænder, jf. metodebilaget i Afsnit 6.

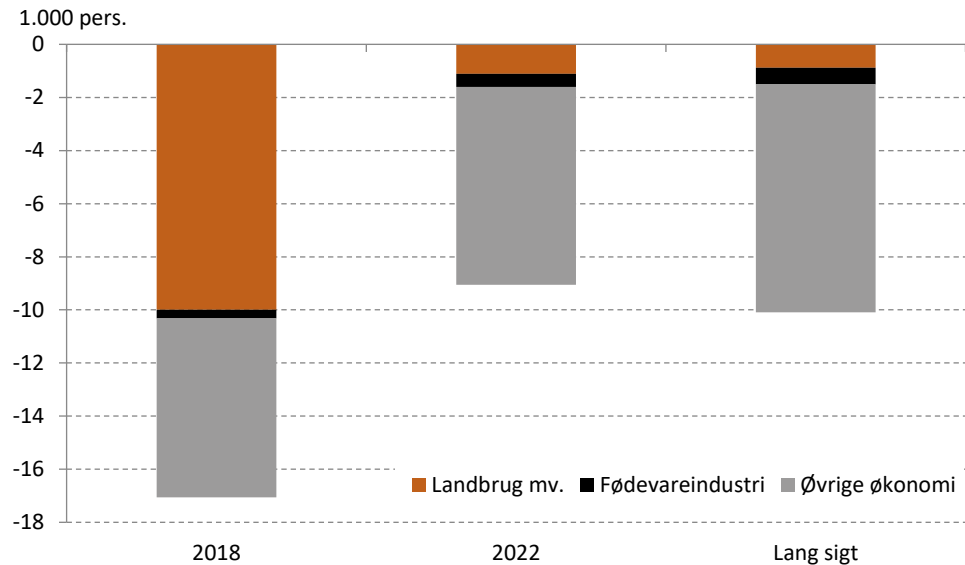
Afledte effekter øger kortsigtet tab af job til 17.000

Effekten på beskæftigelsen i landbruget bliver som forudsat netop 10.000 personer i det første år, 2018, jf. første søjle i Figur 7. Dette medfører en begrænsning af den økonomiske aktivitet i landbruget, som giver anledning til en afledt effekt på den øvrige økonomi, da der dermed heller ikke er behov for den samme mængde input til landbrugets produktion. I alt falder beskæftigelsen derfor med 17.000 personer i 2018. Det er lagt til grund, at den forringende adgang til udenlandsk arbejdskraft rammer det primære landbrug. Effekten på fødevareindustrien opstår som en konsekvens af dette, og er derfor begrænset i det første år, selvom produktionen rammes i samme omfang som landbruget. Dette skyldes, at der er målt en betydelig grad af "labourhoarding" i denne branche, dvs. en tendens til at beholde arbejdskraft eller vente med at hyre arbejdskraft i lyset af kortere udsving i økonomien. Labourhoarding ses ved en svag sammenhæng på kort sigt mellem udviklingen i produktionsniveau og beskæftigelse i branchen.

Beskæftigelsen tilpasser sig gradvist på lang sigt ved permanente stød som i dette scenarie.²

² Man kunne alternativt have valgt at lægge den direkte effekt i både landbruget og fødevareindustrien. Dermed ville den samlede effekt på produktionen, der skulle til at opnå effekten på de 10.000 personer, være blevet mindre, da beskæftigelsen også ville være faldet i fødevareindustrien, og man dermed opnår de 10.000 med en mindre justering af produktionsniveauet. Dette ville så medføre en lavere afledt effekt på andre brancher, og derfor til en mindre effekt på vækst og beskæftigelse det første år.

Figur 7 Beskæftigelseeffekt af 10.000 færre udlændinge beskæftiget i landbruget

Kilde: Egne beregninger på ADAM. Se metodebilag.

Efter fem år er der næsten tilpasset til ny ligevægt

Den anden søjle i Figur 7 illustrerer effekten på beskæftigelsen i 2022 – det femte år fra ændringen fandt sted. Landbruget har nu haft mulighed for at tiltrække arbejdskraft andre steder fra, og produktionen er derfor meget tæt på sin nye langsigtede ligevægt. Pga. den mindre effekt i landbruget, er der nu kun en beskedent afledt effekt på den øvrige økonomi. Årsagen til, at beskæftigelsen fortsat er lavere i den øvrige økonomi, er at tilpasningen til den nye langsigtelige ligevægt er godt i gang.

Langsigtet fald i beskæftigelsen lig fald i arbejdsstyrken

I den langsigtede ligevægt er beskæftigelsen faldet med det samme som arbejdsstyrken er faldet med i scenariet, nemlig de 10.000 udlændinge. På lang sigt er beskæftigelsen styret af arbejdsudbuddet. Faldet i de to størrelser er identisk, da det skønnes, at antallet af ledige på lang sigt er upåvirket, fordi stødet ikke påvirker strukturledigheden i antal personer, jf. metodebilaget i Afsnit 6.

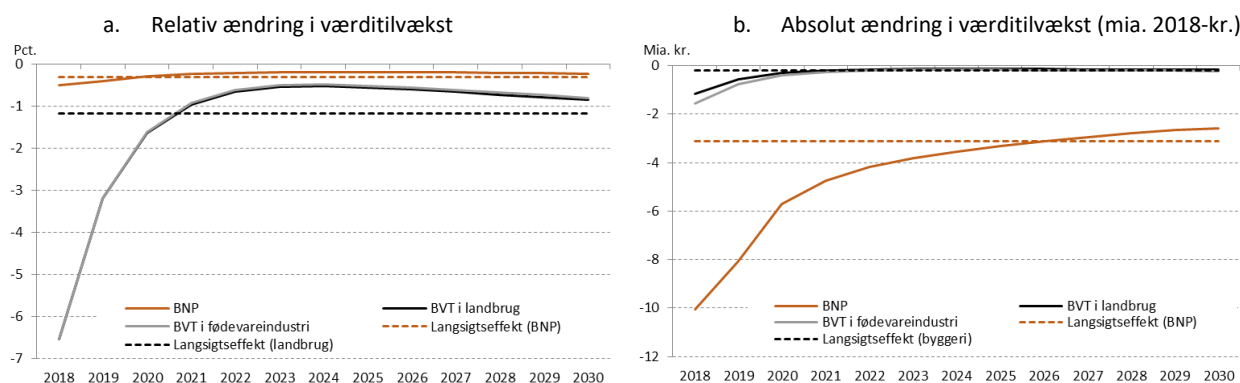
Særskilt øget løn gør landbrug taber relativ stor andel

Den branchemæssige sammensætning af beskæftigelsestab følger i høj grad branchernes relative størrelser, således at størstedelen af den langsigtede effekt kommer i den øvrige økonomi. Effekten følger dog ikke helt branchernes umiddelbare størrelse: De erhverv, som er mest eksportintensive, reagerer lidt kraftigere, da de er mere følsomme overfor stigninger i lønomkostningerne i ADAM. For landbruget øges denne effekt yderligere, da det som beskrevet skønnes nødvendigt at hæve lønnen relativt til de øvrige brancher for at sikre, at de ledige job kan besættes. Lønnen i landbruget er i beregningen hævet med 2,5 pct. relativt til det generelle lønniveau.

Fødevarerindustriens produktion følger landbrugets

Fødevarerindustriens produktion følger udviklingen i landbruget, og derfor er effekten på de to brancher identisk i den nye, langsigtede ligevægt. Det er tydeligt, at fødevarerindustrien følger landbruget tæt, hvis man ser på den relative udvikling i værditilvækst, som er afbilledet i Figur 8.a. Udviklingen i produktionsniveau og værditilvækst følger hinanden tæt, og den relative udvikling i værditilvækst vil derfor svare til relativ udvikling i produktion.

Figur 8 Effekt på BNP/BVT af 10.000 færre udlændinge beskæftiget i landbruget

Kilde: Egne beregninger på ADAM. Se metodebilag.

Kortsigtet tab af BVT i landbruget på 6,5 pct.

Den relative effekt er størst i landbruget, der rammes direkte, hvor tabet af de 10.000 beskæftigede udlændingen indledningsvist fører til et tab på ca. 6,5 pct. af BVT her og i fødevarerindustrien. I takt med at de manglende medarbejdere kan rekrutteres fra andre brancher, mindskes denne effekt, og efter 4 år er tabet i samme størrelsesorden som det langsigtede tab. Pga. tilpasningsmekanismen i ADAM, hvor lønvæksten nogle år har været lidt lavere end den havde været uden det hypotetiske tab af 10.000 beskæftigede, følger der efter en periode, hvor nedgangen i produktion er lidt mindre end det langsigtede niveau.

Meget mindre andel af tab af BNP end beskæftigelse

Kigger man på de absolutte størrelser i den højre figur (Figur 8.b), kan vi se at den samlede, kortsigtede effekt på værditilvæksten er at BNP falder med ca. 10 mia. kr. Størstedelen af denne værditilvækst sker udenfor landbruget. Landbrugets andel af det samlede tab af værditilvækst, ca. 11 pct., er betydeligt mindre end andelen af beskæftigelsestabet, som var ca. 59 pct.

I alt tre årsager: Udlændinge har lav arbejdstid...

Den store forskel skyldes tre ting. Dels er effekten på præsterede timer mindre end på antallet af beskæftigede, da udlændinge typisk er beskæftiget færre timer i løbet af året end en gennemsnitlig beskæftiget, hvilket er lagt til grund for beregningen af scenariet. Dette er særligt udtalt for landbruget.

... strukturelt lav andel værditilvækst i produktionen...

Derudover har landbruget strukturelt et lavere forhold mellem værditilvækst og produktion end den øvrige økonomi. Ud af omsætningen bruger landbruget en stor del på input i produktionen. Dette medfører i sidste ende værditilvækst i andre danske brancher, som sælger til landbruget, hvad enten det er bygge- og anlægsbranchen, industrien eller servicevirksomheder, hvorfor den høje andel input ift. omsætningen medfører, at en forholdsvis mindre del af produktionen ender som værditilvækst i landbruget.

... fødevarerindustri holder på arbejdskraft i tilbagegang

Endelig spiller det en rolle, at fødevarerindustriens produktion grundlæggende følger landbrugets produktion i ADAM. Dermed er der indledningsvist et meget stort fald i produktionen i fødevarerindustrien (men som tidligere beskrevet, ikke i beskæftigelsen pga. labour hoarding), som øger det samlede fald i værditilvækst. Det sker både pga. tabet i fødevarerindustrien, men også pga. det afledte tab på andre brancher, der leverer til fødevarerindustrien.

Fleksibel arbejdskraft giver gevinst på offentlig saldo

Som det bliver beskrevet i det uddybende Afsnit 5, er en af de ubetinget positive gevinster af udenlandsk arbejdskraft, deres bidrag til de offentlige finanser. Det positive bidrag er særligt udtalt for den type af fleksibel arbejdskraft, som er sigtet med denne analyse, da de typisk har et meget beskedent træk på ydelserne fra velfærdsstaten. En grundig analyse af

indvandring i bred forstand og dets effekter på offentlige finanser kan læses i Finansministeriets seneste, grundige gennemgang (FM 2018b).

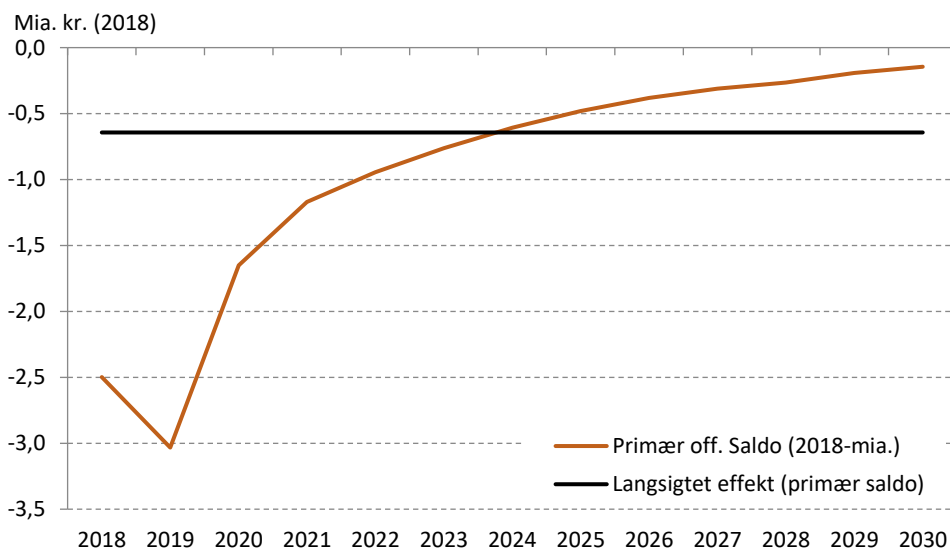
Kortsigtet tab 2,5-3 mia. på offentlig saldo i scenariet

Når landbruget mister udenlandsk arbejdskraft, der ikke umiddelbart kan erstattes, går statskassen i første omgang glip af skatteindtægter. Det skyldes både de manglende udlændinge, men også skatteindtægt fra de øvrige dele af dansk økonomi, som påvirkes af denne flaskehals. Det indledende tab ved 10.000 færre udlændinge i landbruget beløber sig til ca. 2,5 mia. kr., stigende til ca. 3 mia. i det efterfølgende år, jf. Figur 9. Effekten stiger pga. sammensætningseffekter og det tidligere omtalte labour-hoarding i økonomiens øvrige brancher, som gør, at selvom beskæftigelsestabet er mindre i 2019 end i 2018, er forskellen i effekten på timetallet mellem de to år beskednen. Effekten på lønsummen, som dikterer skattebetalingen, er faktisk størst i andet år, hvormed det lidt kontraintuitive knæk opstår.

Langsigtet effekt på 0,6 mia. ikke afhængig af flaskehals

Den kraftige negative effekt er bundet op på det store indledende tab af beskæftigelse pga. forudsætningen om flaskehalstendens i landbruget. Det er dog uden betydning for størrelsen på den langsigtede effekt på godt 0,6 mia. kr., der er angivet med stiplet linje i figuren. Det langsigtede tab skyldes den svækkelse af arbejdsudbuddet, som en dårligere adgang til udenlandsk arbejdskraft vil føre til. Dermed bliver der i regnestykket lidt færre af de beskæftigede, som er nettobidragsgydere til de offentlige finanser, mens antallet af nettomodtagere (fx børn, pensionister og syge) er uændret. Tabet svarer til ca. 60.000 kr. per udlænding landbruget ikke kan rekruttere, som beskrevet i dette scenarie.

Figur 9 Offentlig saldo ved begrænsning af landbrugets udenlandske arbejdskraft

Kilde: Egne beregninger på ADAM. Se metodebilag.

Særlig løntilpasning i landbruget mindsker saldoeffekt

Den langsigtede effekt er lidt mindre end den tilsvarende langsigtede effekt i scenariet for byggeriet. Det skyldes at brancherne og den udenlandske arbejdskraft i dem er lidt forskellige. Det har betydning for hvor meget det generelle lønniveau påvirkes. Da vi har forudsat at landbruget på egen hånd er nødt til at hæve lønnen for at sikre, at arbejdskraften vil tage de ledige job, svækkes konkurrenceevnen her. Det giver et lidt mindre behov for stigning i de generelle lønninger for at sikre tilpasningen til den nye ligevægt. Det betyder, at lønnen i den offentlige sektor og de satsregulerede ydelser stiger en lille smule mindre, da disse er bundet til de generelle private lønstigninger, og dermed svækkes de offentlige finanser lidt mindre end i scenariet for byggeriet.

4. Scenarie: Færre udenlandske beskæftigede bredt i økonomien

Scenariet uden flaskehalse viser antagelsens effekt

I dette afsnit illustrerer vi konsekvensen af antagelsen om særlige flaskehalse i Afsnit 2 og Afsnit 3. Scenariet repræsenterer den modsatte yderlighed ift. en massiv flaskehals og kan således illustrere betydningen af antagelsen.

Spiller en betydelig rolle for hvad kortsigtseffekten er

Flaskehalsantagelserne spiller en afgørende rolle for effekten på kort sigt. Hvis en branche udgør en flaskehals og rammes af problemer med rekruttering, kan det hæmme de kortsigtede vækstmuligheder for branchen, men også for brancher der ikke umiddelbart mangler arbejdskraft, når de ikke kan øge afsætningen i samme omfang til flaskehalsbranchen. Det lavere produktionsniveau giver anledning til en kortvarigt kraftig svækkelse af de offentlige finanser, ift. situationen, hvor der ikke eksisterer flaskehalse.

Rent udbudsstød fortolket af ADAM

Ved at fjerne antagelsen om flaskehalse bliver modellens scenarie en beregning af den rene udbudseffekt. Effekten af det ændrede udbud fortolkes så af ADAM med dennes traditionelle modelegenskaber.

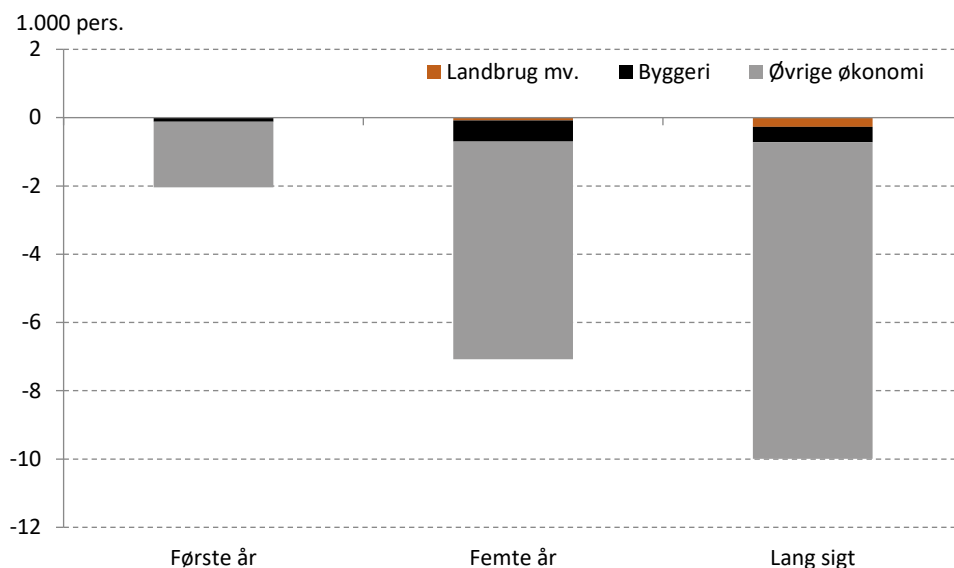
Antager gennemsnitlige udlændinge

Uden flaskehalse er det underordnet, hvilken branche de 10.000 personer kommer fra, da arbejdskraft kan bevæge sig frit mellem brancher samt ind og ud af ledighed. Hvis man siger, at der ikke er flaskehalse, siger man implicit, at der findes ledige, som kan og vil overtage de 10.000 ledige job som opstår, hvis den udenlandske arbejdskraft forsvinder. Det betyder på samme måde, at der ikke er særlige brancher, der er påvirket, men at der er tale om 10.000 udlændinge jævnt fordelt i de danske brancher.

Kortsigtet jobtab begrænset, meget er offentlig sektor

De indledende beskæftigelseseffekter er meget begrænsede uden flaskehalse, jf. Figur 10. Da efterspørgslen er uændret, vil virksomhederne hyre ledige til at dække tabet af de 10.000 personer på kort sigt. Beskæftigelsestabt på ca. 2.000 personer kommer derfor primært i den offentlige sektor, da det er antaget, at udlændingene trækker proportionalt på det offentlige forbrug og investeringer. Dette må betragtes som et overkantsskøn, da alene alderssammensætningen og tilknytningen til arbejdsmarkedet ville tilsige, at de udenlandske beskæftigede trækker mindre på den offentlige service end en gennemsnitlig person. Antagelsen om gennemsnitlig træk er dermed et overkantsskøn for, hvor meget ekstra de vil trække på den offentlige service. Dette medvirker til, at udlændinges saldoeffekt ikke overvurderes (jf. metodebilaget i Afsnit 6 er der derimod tale om et konservativt underkantsskøn). Effekten på de offentlige udgifter, og dermed på offentlig produktion og beskæftigelse, er i beregningen indlagt fra første år. Med en forsinkelse af reaktionen i det offentlige forbrug ville den umiddelbare ændring i beskæftigelsen blot være ca. 500 personer.

Figur 10 Beskæftigelseseffekt af færre 10.000 i arbejdsstyrken (ingen flaskehalse)

Kilde: Egne beregninger på ADAM. Se metodebilag.

Traditionel løn-prisspiral sikrer tilpasning

Den lavere ledighed starter en traditionel løn-prisspiral, som svækker konkurrenceevnen, og dermed sænker eksportmulighederne. Dette kan ses i figurens anden søjle, hvor beskæftigelsestabt gradvist er tiltaget til ca. 7.000 personer.

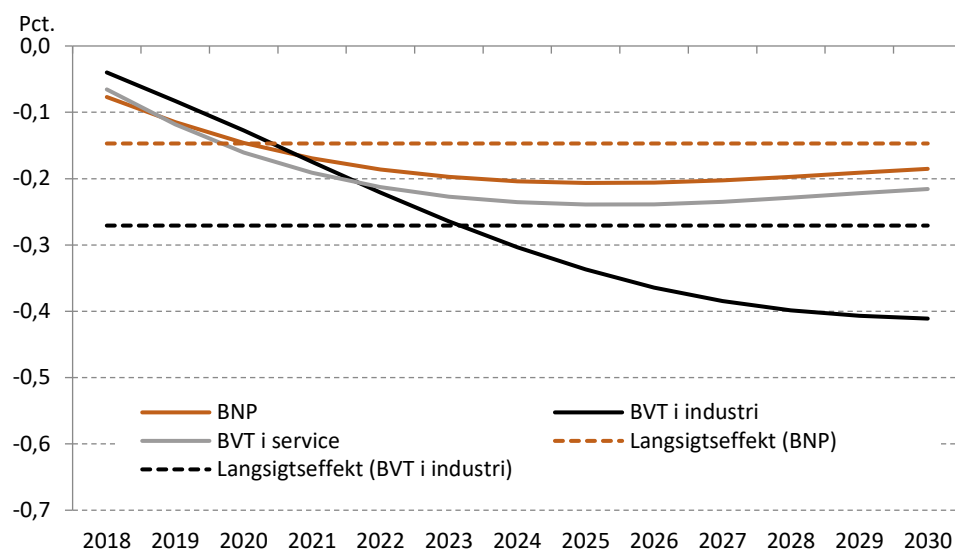
Langsigtet tab stadig udbudsbestemt: 10.000 færre i job

På lang sigt er tabet netop de 10.000 som det blev antaget forsvandt fra befolkningen og arbejdsstyrken. Dette resultat er identisk til beregningerne for hhv. landbruget og byggeriet. Det spiller altså ingen rolle for størrelsen af den langsigtede effekt, om der antages kortsigtede flaskehalse eller ej. På lang sigt er beskæftigelsen styret af arbejdsudbuddet.

Langsigtet tab i BNP som i andre scenarier – 3 mia. kr.

Den langsigtede effekt på BNP, ca. 0,15 pct., er derfor også den samme som i de to øvrige scenarier, jf. Figur 11. Som figuren viser, er der nu ikke et markant tab i produktion på kort sigt. Effekten stiger gradvist mod den langsigtede effekt. Figuren viser også tilpasningsmekanismen, hvor de mest eksportudsatte erhverv, som fx industrien, hvor det langsigtede fald i værditilvækst er tæt på 0,3 pct., tager en større del af tilpasningen end mere hjemmemarkedsorienterede brancher som servicebrancherne.

Figur 11 Effekt på BNP/BVT af 10.000 færre udlændinge – ved ingen flaskehalse

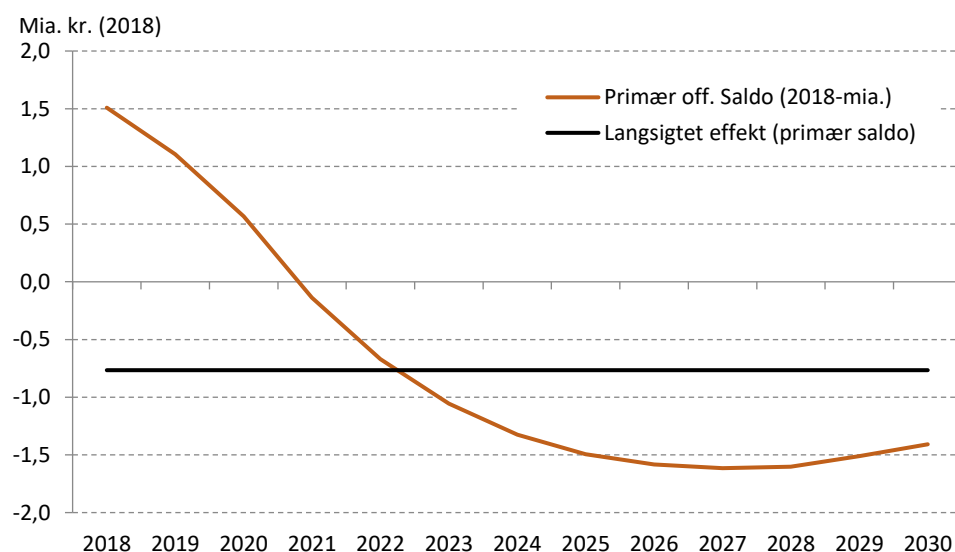

Kilde: Egne beregninger på ADAM. Se metodebilag.

Offentlig saldo reagerer positivt på kort sigt

Den offentlige saldo reagerer markant *positivt* på kort sigt af et fald i arbejdsudbuddet som skitseret i dette scenarie, jf. Figur 12. Dette skyldes to ting. Først og fremmest er der effekten af faldet i ledigheden, når virksomhederne stadig møder samme efterspørgsel, og derfor hyrer ledige for at kompensere for faldet i arbejdsstyrken. Det giver lavere udgifter til overførselsindkomster. Derudover er der besparelsen på det offentlige budget via antagelsen om at udlændingene trækker på den offentlige produktion. Det lavere niveau for offentligt forbrug og investeringer forbedrer de offentlige budgetter.

Figur 12 Offentlig saldo ved et fald i arbejdsstyrken på 10.000 udlændinge – uden flaskehalse

Kilde: Egne beregninger på ADAM. Se metodebilag.

kraka

Langsigtet saldosvækkelse igen på 0,8 mia. kr.

På lang sigt forbedres de offentlige budgetter ikke – de forværres. Den permanente effekt er et tab på knap 0,8 mia. 2017-kr., som skyldes det varige tab af nettobidragssydere i arbejdsstyrken. Nettoeffekten på den offentlige saldo bliver negativ fra og med fjerde år i beregningen, hvor tabet af skatte kroner som følge af faldende beskæftigelse overstiger besparelsen fra færre ledige og færre offentligt ansatte.

Scenarie viser flaskehalse ikke påvirker langsigteffekt

Den alternative beregning viser, at det ingen rolle spiller for den langsigtede effekt af tabet af udenlandsk arbejdskraft, om man antager flaskehalse eller ej. På lang sigt er produktion og beskæftigelse styret af arbejdsudbuddet. Den beskedne forskel på de offentlige finanser på lang sigt imellem scenariet for landbruget, og de to øvrige scenarier skyldes den særlige lønjustering i landbruget, jf. Afsnit 3.

5. Beskrivelse af udenlandsk arbejdskraft i Danmark

2/3 af udlændinge beskæftiget har bopæl i Danmark

To tredjedele af de udenlandske beskæftigede har bopæl i Danmark, mens ca. en tredjedel af personerne har bopæl udenfor Danmark jf. Tabel 3. Gruppen består af pendlere (fx over Øresund eller den tyske grænse) eller kortvarig beskæftigelse, som ikke giver anledning til at tage bopæl i landet. Gruppen udgør markant mindre, ca. 17,5 pct., hvis man tager højde for hvor lang tid, der arbejdes, altså målt som fuldtidspersoner.

Tabel 3 Oversigt over udlændinge beskæftiget i Danmark, 2016

	Antal personer	Fuldtids-personer	Udlændinges andel af Fuldtidsbesk. (pct.)
Udlændinge beskæftiget i Danmark	337.628	187.107	8,0
- heraf med bopæl i Danmark	252.557	154.022	6,6
- heraf med bopæl udenfor Danmark	98.821	33.084	1,4
Branchefordeling			
Landbrug, skovbrug og fiskeri	26.316	11.039	17,1
Råstofindvinding	1.498	771	17,3
Industri	44.418	25.503	9,1
Energiforsyning	934	563	5,4
Vandforsyning og renovation	826	454	4,3
Bygge og anlæg	31.954	12.856	8,0
Handel	38.697	19.399	5,8
Transport	24.519	12.618	10,0
Hoteller og restauranter	41.166	14.535	21,2
Information og kommunikation	14.637	7.882	8,1
Finansiering og forsikring	4.668	2.979	4,3
Ejendomshandel og udlejning	4.134	1.444	3,6
Videnservice	19.379	10.007	6,5
Rejsebureau, rengøring o.a. operationel service	62.806	22.559	18,1
Offentlig administration, forsvar og politi	9.699	4.955	4,1
Undervisning	21.249	10.820	5,9
Sundhed og socialvæsen	31.786	18.645	4,7
Kultur og fritid	6.850	2.381	6,7
Andre serviceydelser mv.	7.780	3.090	5,5
Uoplyst aktivitet	14.785	4.607	78,2

Anm.: Summen af personer i brancherne er større end totalen, fordi en person kan optræde flere gange forskellige steder. Dette er korrigeret ud for fuldtidspersoner, hvor summen stemmer.

Kilde: Jobindsats.dk

Udlændinge fylder mest i visse servicefag og i landbruget

Udenlandsk beskæftigelse er bredt fordelt i de danske brancher. Antallet af udlændinge beskæftiget er naturligvis påvirket af branchens generelle størrelse. For at kunne sammenligne, er fordelingen af den samlede beskæftigelse gengivet i Tabel 4. Udlændinges andel af fuldtidsbeskæftigelse i Danmark er angivet i sidste kolonne af Tabel 3. Andelen er størst i nogle af serviceerhvervene (Rejsebureau, rengøring o.a. operationel service samt i Hoteller og restauranter) samt i de primære produktionserhverv: Landbrug, skovbrug og fiskeri samt råstofindvinding.

Tabel 4 Oversigt over alle beskæftigede i Danmark, 2016

	Antal (1.000 pers.)	Fultidspersoner (1.000 pers.)	Fultidsårsværk pr. person
Beskæftigede i Danmark	2.835	2.341	0,8
<i>Branchefordeling</i>			
Landbrug, skovbrug og fiskeri	73	65	0,9
Råstofindvinding	4	4	1,0
Industri	302	279	0,9
Energiforsyning	11	11	1,0
Vandforsyning og renovation	12	11	0,9
Bygge og anlæg	166	161	1,0
Handel	440	334	0,8
Transport	145	126	0,9
Hoteller og restauranter	114	69	0,6
Information og kommunikation	110	97	0,9
Finansiering og forsikring	79	70	0,9
Ejendomshandel og udlejning	47	41	0,9
Videnservice	167	154	0,9
Rejsebureau, rengøring o.a. operationel service	156	125	0,8
Offentlig administration, forsvar og politi	138	121	0,9
Undervisning	229	182	0,8
Sundhed og socialvæsen	509	395	0,8
Kultur og fritid	55	35	0,6
Andre serviceydelse mv.	74	57	0,8
Uoplyst aktivitet	5	6	1,3

Kilde: Statistikbanken.dk, ATR112

Udlændinge tjener 9 pct. mindre end gennemsnittet

Udlændinge får typisk en lidt lavere timeløn end den gennemsnitlige timeløn i Danmark. I gennemsnit er forskellen knap 9 pct., men som det fremgår af Tabel 5, er dette en konklusion, der primært gør sig gældende på de laveste jobfunktionsområder. Udlændinge på mellem eller højeste jobfunktionsniveau, eller som arbejder med ledelse, tjener faktisk mere end gennemsnittet i Danmark på disse niveauer.

Tabel 5 Gennemsnitlig timeløn i danske kr. på forskellige kvalifikationsniveauer, 2015

	Gennemsnitlig timeløn	Udlændinges timeløn	Relativ timeløn for udlændinge
Arbejde på ufaglært niveau	174	163	0,94
Arbejde på erhvervsfagligt niveau	174	163	0,94
Arbejde på mellem niveau	235	241	1,02
Arbejde på højeste niveau	256	274	1,07
Ledelse	376	467	1,24
Uoplyst	187	163	0,87
Samlet	207	188	0,91

Anm.: Opdelingen er baseret på jobbet fagklassifikation på DISCO-koder, se anmærkning til Tabel 1. Kun beskæftigede med bopæl i Danmark indgår. De ca. 100.000 uden bopæl i Danmark er ikke i det anvendte data.

Kilde: Egne beregninger fra Danmarks Statistiks registerdata. BFL, BEF, OPHG og DOD registrene er benyttet.

Udlændinge typisk beskæftiget på lave funktionsniveauer

Udlændinge er dog knap så hyppige i de høje funktionsniveauer. Over halvdelen af udlændinge udfører arbejde på ufaglært niveau eller har uoplyst aktivitet (hvilket ofte dækker over et job på ufaglært niveau, som timelønnen i Tabel 5 indikerer). Det er næsten dobbelt så stor en andel, som for beskæftigede generelt. Udlændinge er generelt mindre hyppige i

jobfunktioner på mellem eller højt kvalifikationsniveau, jf. Tabel 6. Eksempelvis fylder beskæftigelse på ledelsesniveau kun 0,3 af den andel job på dette funktionsniveau fylder generelt.

Tabel 6 Arbejdskraften i Danmarks fordeling på kvalifikationsniveauer, 2015

	Andel i alt	Andel af udlændinge	Udlændinges andel ift. samlet andel
	----- Pct. -----		
Arbejde på ufaglært niveau	15,2	28,7	1,9
Arbejde på erhvervsfagligt niveau	35,4	24,9	0,7
Arbejde på mellem niveau	9,5	4,3	0,5
Arbejde på højeste niveau	22,1	16,3	0,7
Ledelse	3,8	1,2	0,3
Uoplyst	14,0	24,6	1,7
Samlet	100,0	100,0	1,0

Anm.: Opdelingen er baseret på jobbets fagklassifikation på DISCO-koder, se anmærkning til Tabel 1. Kun beskæftigede med bopæl i Danmark indgår. De ca. 100.000 uden bopæl i Danmark er ikke i det anvendte data.

Kilde: Egne beregninger fra Danmarks Statistiks registerdata. BFL, BEF, OPHG og DOD registre er benyttet.

Lavere timeløn for udlændinge i de fleste brancher

Kigger man på branchefordelingen af timelønninger, kan man se at mønstret gælder for alle brancher, med undtagelse af Finansiering og forsikring samt for industribranchen, hvor udlændingens timeløn ligger en smule over den tilsvarende timeløn for danskere, jf. Tabel 7. Denne branche er kendetegnet ved høje timelønninger sammenlignet hvad der generelt betales i Danmark, og mange job på højt funktionsniveau.

Tabel 7 Branchefordeling for beskæftigede og tilhørende timeløn i danske kr., 2015

	Gennemsnitlig timeløn	Udlændinges timeløn	Relativ timeløn for udlændinge
Landbrug, skovbrug og fiskeri	163	141	0,87
Industri, råstofindvinding og forsyningsvirksomhed	229	236	1,03
Bygge og anlæg	209	187	0,90
Handel og transport mv.	176	163	0,93
Information og kommunikation	258	249	0,97
Finansiering og forsikring	308	314	1,02
Ejendomshandel og udlejning	210	170	0,81
Erhvervsservice	219	185	0,84
Offentlig administration, undervisning og sundhed	208	199	0,96
Kultur, fritid og anden service	199	182	0,91
Uoplyst aktivitet	229	241	1,05

Anm.: Kun beskæftigede med bopæl i Danmark indgår. De ca. 100.000 uden bopæl i Danmark er ikke i det anvendte data.

Kilde: Egne beregninger fra Danmarks Statistiks registerdata. BFL, BEF, OPHG og DOD registre er benyttet.

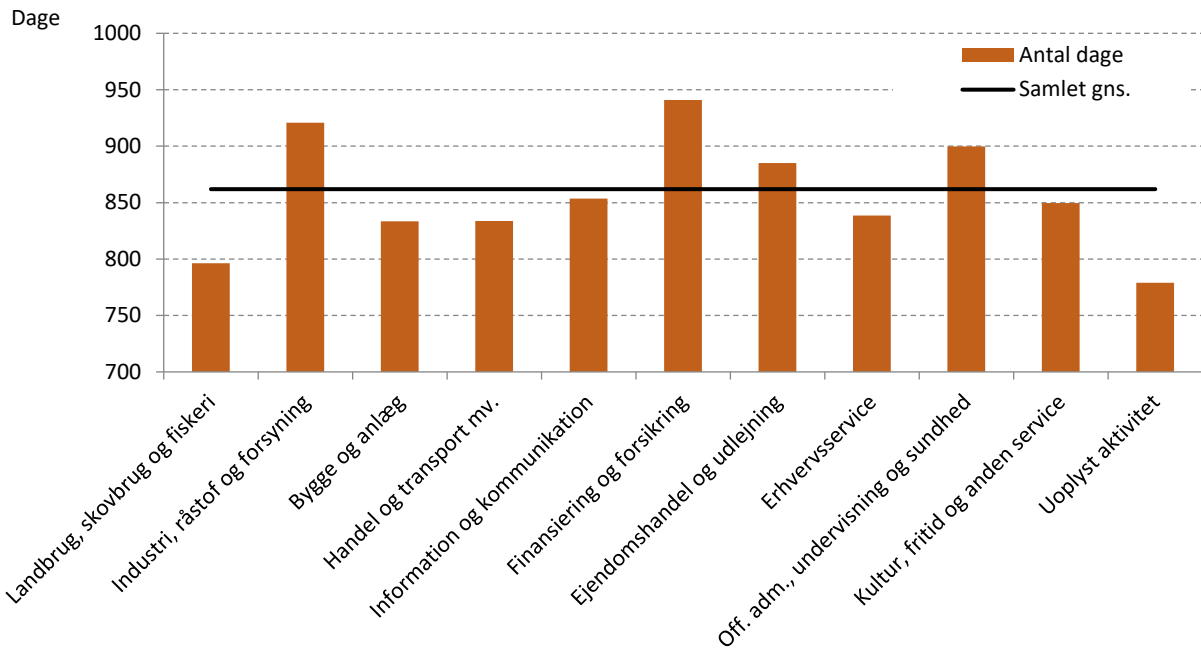
Udlændinge ofte beskæftiget i korte perioder...

Udenlandsk arbejdskraft ophold i Danmark er ofte af kortere varighed. I de seneste tre tilgængelige dataår, 2013-2015, var udlændinge i gennemsnit beskæftiget i Danmark ca. 60 pct. af tiden: 650 dage af de i alt 1095 mulige dage, jf. Figur 13. Figuren viser også, at det er en betydelig brancheforskel i hvor længe udlændinge har været beskæftiget i Danmark i perioden. Landbrug, skovbrug og fiskeri samt bygge- og anlægsbranchen har de korteste gennemsnitlige ophold, begge i omegnen af ca. 1½ år ud af de 3 mulige. Data til figuren er baseret på de personer, som tager bopæl i Danmark, dvs. den medtager ikke pendlerne eller kortvarig beskæftigelse. Dette skyldes, at der ikke er registerdata for sidstnævnte grupper.

.... særligt udlændinge uden dansk bopæl

Udlændingene uden danske bopæl havde i 2016 ca. halv så stort timetal som de udlændinge, der havde adresse i Danmark jf. Tabel 3. Antallet af dage i Figur 13 havde dermed været lavere, hvis det var muligt at inkludere disse pendlere / kortvarigt beskæftigede.

Figur 13 Gennemsnitlig længde af beskæftigelsesperioden i Danmark for udlændinge, 2013-2015

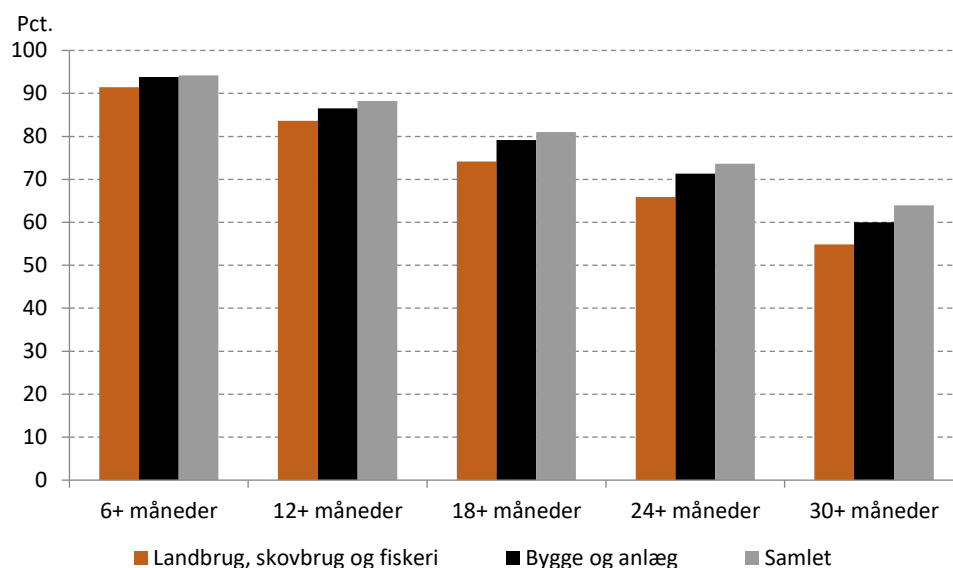
Anm.: Figuren måler længden af ophold, ikke antallet af arbejdsdage, dvs. en arbejdsuge er 7 dage, og en måned 28/30/31 dage. Flere arbejder i forskellige brancher i perioden. Opgørelsen viser det totale antal arbejdsdage i Danmark 2013-2015 i alle brancher, hvor den angivne branche er en af dem. Der er kun medtaget udlændinge, som var i Danmark i begyndelsen af perioden, dvs. januar 2013. Resultaterne ændrer sig kun begrænset ved at tage udgangspunkt i juli måned (for at håndtere evt. sæsoneffekter).

Kilde: Egne beregninger fra Danmarks Statistiks registerdata. BFL, BEF, OPHG og DOD registrene er benyttet.

Ca. 1/3 beskæftiget januar 2013 ude efter 30 måneder

En anden måde at vise udlændinge typisk har løsere tilknytning til det danske arbejdsmarked, er ved at se på hvor stor en andel som arbejder mere end en vis del af perioden. Som Figur 14 viser, er der en tendens til at udlændinge beskæftiget i starten af en periode (her januar 2013), gradvist forsvinder ud af Danmark igen. Ca. 1/3 er ikke længere i beskæftigelse efter 30 måneder. For både landbrug og for bygge- og anlægsbranchen gælder, at der er færre med lange ophold end for økonomien som helhed.

Figur 14 Antal måneder 2013-2015 som udlændinge i DK i januar 2013 var beskæftiget

Anm.: I figuren er kun medtaget udlændingene, som var i Danmark i begyndelsen af perioden, dvs. januar 2013. Dermed illustreres hvor længe disse personer er blevet i dansk beskæftigelse. Se i øvrigt anmærkning til Figur 13.

Kilde: Egne beregninger fra Danmarks Statistiks registerdata. BFL, BEF, OPHG og DOD registre er benyttet.

Ovenstående viser udenlandsk arbejdskraft er fleksibel

Den ovenstående gennemgang viser, at den udenlandske arbejdskraft dels er løserer tilknyttet til arbejdsmarkedet, hvilket viser sig både i form af lavere arbejdstid per beskæftiget i løbet af det enkelte år, og hvor stor en del af en tre-årig periode, de pågældende har været beskæftiget her i landet. Den udenlandske arbejdskraft udfører typisk arbejde på lavere kvalifikationsniveauer, og får en lidt lavere løn for det end danskere i tilsvarende job. For den mindre gruppe af udlændinge, som beskæftiger sig med ledelse eller på de højeste kvalifikationsniveauer, er der dog en tendens til højere løn.

Udl. arbejdskraft er ubetinget gevinst på to områder

Generelt om positive effekter af udenlandsk arbejdskraft

Øget beskæftigelse som følge af udenlandsk arbejdskraft vil naturligvis medvirke til at øge produktionsniveauet. Men at øge produktionsniveauet ved at øge antallet af hænder, er ikke nødvendigvis en gevinst som sådan for nationen. Der er to overordnede områder hvor tilgængeligheden af fleksibel udenlandsk arbejdskraft kan siges at være et ubetinget gode for dansk økonomi.

Effekten på de offentlige finanser

Den udenlandske arbejdskraft bidrager i gennemsnit med mere til de offentlige finanser, i form af skatter på løn og forbrug, end de bruger i form af offentlige ydelser og overførselsindkomst. Pointen gælder specifikt for vandrende arbejdskraft (se fx FM 2017), da indvandring over en bred kam har et nettotæk på de offentlige finanser. Senest har Finansministeriet i analysen om udlændinge med ophold i Danmark på baggrund af beløbsgrænsesordningen (FM 2018a) vist at denne gruppe har et betydeligt nettobidrag til de offentlige finanser. Denne analyse bekræfter at udenlandsk arbejdskraft er en nettogevinst for offentlige finanser.

Denne forbedring af de offentlige finanser kan bruges efter politisk ønske fx til højere offentlige udgifter, lavere skat, mere lempelige muligheder for tilbagetrækning eller en kortere arbejdsuge, og er således en krystallklar forbedring uanset politisk observans.

Effekt på konjunkturudsving

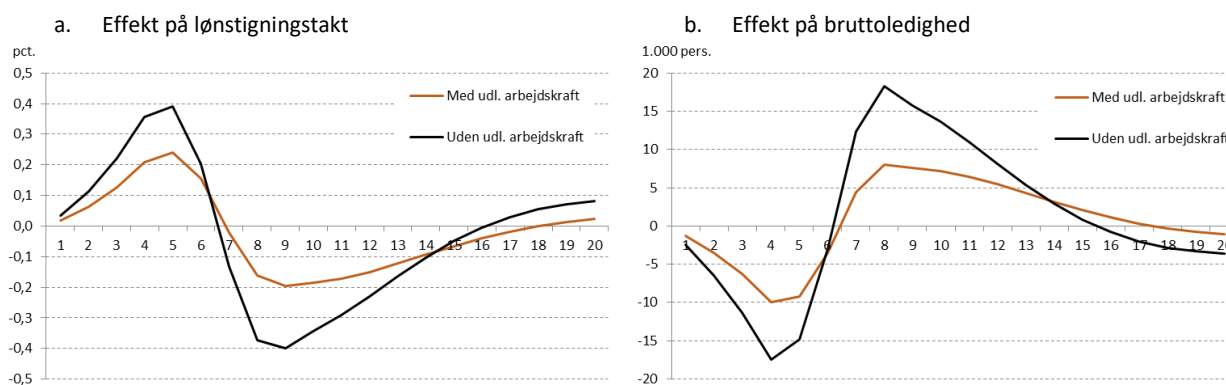
Et andet område, hvor tilgængeligheden af udenlandsk arbejdskraft spiller en ubetinget positiv rolle, er i forhold til størrelsen på konjunkturudsvingene. For at illustrere pointen, er

der i ADAM beregnet en illustrativ konjunkturcyklus der starter med nogle års tiltagende højkonjunktur, for derefter at gå over i en skarp lavkonjunktur, for derefter gradvist at genoprettes tilbage mod udgangspunktet (se metodebilag i Afsnit 6 for detaljer). Konjunkturcyklussen er dernæst beregnet med eller uden udenlandsk arbejdskraft der vandrer til Danmark, når beskæftigelsen stiger, og forlader landet igen, når den falder.

Udenlandsk arbejdskraft stabiliserer løn og ledighed

Uden den vandrende arbejdskraft bliver lønstigningstakten højere i højkonjunktoren og lavere i lavkonjunktoren, jf. Figur 15.a. Den samme stabiliserende mekanisme kan ses på størrelsen af bruttoledigheden i Figur 15.b.

Figur 15 Udenlandsk arbejdskraft dæmper størrelsen af udsving (illustreret ved et stiliseret konjunkturforløb)

Anm.: Se metodebilag.
Kilde: Egne beregninger på ADAM.

Tager top og bund af udsving i lønstigningstakterne

Når en højkonjunktur rammer, vil lønstigningstakterne på et tidspunkt nå over hvad de langsigtede kan holde til. Når tiderne skifter, og lavkonjunktoren rammer, bliver det mærkbart at omkostningerne er steget, og nedturen kan derfor blive ekstra dyb, og ikke mindst langvarig, da det tager tid med ledighed over det strukturelle niveau at tilpasse lønnen tilbage til langsigtsholdbare niveau. Udenlandsk arbejdskraft er med til at tage toppen af lønstigningerne, når det går godt. Modstykket er så, at der skal en mindre tilpasning på den anden side, hvilket også påvirker ledighedsniveauet.

Mere stabile konjunkturer er en klar gevinst

Denne stabiliserende effekt er en klar gevinst. Som udgangspunkt er vi interesseret i så stabile konjunkturer som muligt, da store udsving skaber usikkerheder og (unødvendige) variationer i indkomst for den enkelte.

Ikke entydigt positive effekter

Ud over den positive nettoeffekt for statsbudgettet, kan der være andre forhold der giver gevinster, der mindre åbenlyst er gavnligt for nationen som helhed. At BNP vokser som følge af en forøgelse af arbejdsstyrken, kan ikke nødvendigvis siges at være en gevinst. Flere hænder producerer mere, og der er tilsvarende flere til at deles om kagen.

Højere firmandtjening er godt, men ikke gevinst for alle

Der vil dog være en effekt hos de personer, der tjener restindkomst (fx virksomhedsejere), da den vandrende arbejdskraft ikke tager hele værditilvæksten som de tilvejebringer i form af løn. Den del af værditilvæksten, der ikke udbetales som løn, ender som restindkomst hos de virksomheder/virksomhedsejere, som den vandrende arbejdskraft arbejder for. Det er naturligvis en gevinst for disse personer. Omvendt kan tilstrømningen af udenlandsk arbejdskraft medvirke til at hæmme løndannelsen på kort sigt. På lang sigt bestemmes aflønningen af arbejdskraftens produktivitet, men fordi tilpasningerne i lønninger og kapitalapparat kan tage lang tid, kan der blandt lønmodtagere være personer, som samlet set taber på den udenlandske arbejdskraft.

6. Metodisk bilag

I dette bilag gennemgås metoden til de forskellige udregninger i ADAM mere grundigt, således at det er beskrevet præcist, hvordan stødet til økonomien er sat op.

Beregninger består af tre forskellige ADAM-beregninger: En til Afsnit 2 om byggeriet, en til Afsnit 3 om landbruget og en sidste beregning til Afsnit 4, der er et generelt tab af udenlandsk arbejdskraft. Indledningsvist beskrives de fællestræk, der er i metoden, og derefter hvad der er håndteret forskelligt.

Det antages grundlæggende, at en ikke nærmere defineret politisk ændring enten i Danmark, på EU-plan eller blandt de lande, som Danmark typisk modtager beskæftigede fra, betyder at antallet af beskæftigede udlændinge i Danmark falder med 10.000 personer i 2018. Det spiller ingen rolle om beregningen starter i 2018 eller 2019. De 10.000 personer trækkes i alle 3 tilfælde øjeblikkeligt ud af befolkningsvariablen.

Det antages, at der er tale om udlændinge, som repræsenterer en fleksibel arbejdskraft. Dette er en forsimpelende antagelse, da en mere generel indvandringsanalyse er en helt anden analyse end det, vi ønsker at illustrere med denne analyse: Værdien af den fleksible arbejdskraftreserve som muligheden for at rekruttere udlændinge giver.

Strukturel ledighed

Det antages i beregningen, at det strukturelle *niveau* for ledighed ikke er påvirket af ændringen. Derfor justeres den strukturelle ledighedsprocent, så antallet på lang sigt er uændret. Antagelsen er af mindre betydning, men har den effekt, at den langsigtede ændring i befolkningen giver 10.000 færre i arbejdsstyrken og i beskæftigelsen på lang sigt. Hvis man i stedet havde fastholdt den strukturelle ledighedsprocent, havde ændringen i beskæftigelsen ikke været præcis 10.000, fordi antallet af ledige også ville falde lidt. Arbejdsstyrken ville også ændre sig lidt mindre end 10.000, fordi antallet af ledige både i og udenfor arbejdsstyrken ville falde. Antagelsen er valgt af to årsager. Dels fordi de tilstedeværende udlændinge ikke påvirker det strukturelle arbejdsudbud, kvalifikationer og de økonomiske incitamenter, som påvirker strukturledigheden for de øvrige danskere. Med de nye regler for optjeningspligt, hvor det kræver bopæl i Danmark i 7 ud af de seneste 8 år at opnå ret til dagpenge, må det samtidig vurderes, at den fleksible arbejdskraft reelt ikke kan få adgang til de danske ledighedsydelse i nogen nævneværdig grad.

Offentligt forbrug og investeringer

Den enkelte borgers træk på individuelle offentlige goder kan rent principielt opgøres vha. af Danmarks Statistiks omfattende registre. Dette er i sig selv et omfattende projekt og jf. Finansministeriets (FM 2017) udførlige analyse af indvandreres nettobidrag til de offentlige finanser, så løser det ikke problemet med det kollektive offentlige forbrug og de offentlige investeringer. Det er udenfor denne analyses sigte at beregne de enkeltes træk på individuelt offentligt forbrug. Vi tager derfor den meget forsimpelende, men samtidig konservative antagelse, at de 10.000 personer trækker gennemsnitligt på det offentlige forbrug og de offentlige investeringer. Dette gør, at vi bevidst overvurderer, hvor meget de pågældende ville trække på offentlige goder: Alene aldersprofilen, hvor personerne, vi betragter i denne analyse, alle er i den arbejdsdygtige alder og endda i arbejde, vil gøre, at de ligger væsentligt under det gennemsnitlige træk. Det er som bekendt (se fx FM 2018a, men også Rockwool 2014) særligt i seniorårene, at man trækker på de offentlige udgifter. Dertil kommer, at personerne ofte er i Danmark i begrænsede dele af året, hvilket kan udledes af deres begrænsede arbejdstid der kan udledes af Tabel 3. Trækket på offentligt forbrug og investeringer begrænser nettogevinsten ved den udenlandske arbejdskraft. Ved at lave et overkantsskøn her, er antagelsen med til at give et mere forsigtigt estimat af den fleksible arbejdskrafts nettobidrag til de offentlige finanser, der altså vil være et underkantsskøn.

Udbudseffekter i ADAM

Fra og med oktober 2016-versionen af Danmarks Statistiks model ADAM er der indføjet en mulighed for at lade modellens tilpasningshastighed gennem crowding-out via eksport tage højde for, om man har at gøre med et kortvarigt efterspørgselsstød eller langvarigt udbudsstød. Muligheden er tilføjet, fordi ADAM i nogle tilfælde tidligere gav meget lange tilpasningstider til ændringer, som ikke helt stemte med empiriske erfaringer og andre modellers tilpasningshastigheder. Den nye modelversion kan øge tilpasningshastigheden, når man laver udbudsstød. Tilføjelsen er beskrevet i ADAM 2017. Dette er gjort i disse beregninger, da tabet af 10.000 beskæftigede permanent i høj grad er et stød, som udover kortsigtede effekter er et langsigtet udbudsstød.

Antagelse om flaskehalse – beregninger for byggeriet og landbruget

I beregningerne til afsnit 2 og 3 er det antaget, at de 10.000 personer forsvinder fra en specifik branche, som ikke er i stand til at erstatte disse personer. Det er antaget kun at være lønmodtagere, der er påvirket, mens antallet af selvstændige er låst fast. I praksis vil et politikskifte naturligvis ikke kun ramme én specifik branche. Antagelsen er lavet for at illustrere påvirkningen på de to brancher hver for sig.

Det er en streng antagelse, at ingen af de 10.000 kan erstattes umiddelbart. Det spiller dog ingen betydende rolle, om man antog, at nogle kunne erstattes. Man kunne forestille sig, at initiativet oprindeligt påvirkede flere end de 10.000, men at de 10.000 er det antal, som det ikke er muligt at erstatte. Dermed er det mindre væsentligt, om alle eller kun nogen af de 10.000 ikke kan erstattes på kort sigt, da de 10.000 i forvejen er et hypotetisk tal.

Der kan så argumenteres mere generelt imod antagelsen om at arbejdskraften ikke kan erstattes på kort sigt. Dette går imod ADAMs opbygning med en antagelse om, at der findes én type arbejdskraft, der er grundlæggende ensartet, og derfor kan vandre på tværs af ledighed og brancher uden problemer. Denne opbygning fungerer godt overordnet, men i praksis kan der være masser af situationer, hvor arbejdskraft ikke så let at flytte rundt på, hvor der er matchingproblemer (uddannelse, geografisk osv.), og stillinger som simpelthen bare ikke kan erstattes af ledige personer. Sandheden vil typisk findes et sted i mellem de to (principielt ekstreme) antagelser. Derfor har vi lavet beregningen i Afsnit 4, som viser, hvordan resultaterne vises uden nogen antagelse om flaskehalse.

Simulering af flaskehalseffekterne

Flaskehalsene er simuleret ved at reducere produktionen i ADAM. Produktionen er reduceret således, at effekten i de to brancher bliver netop 10.000 personer i det første år. De to brancher er bygget lidt forskelligt op i ADAM, så det er gjort på to forskellige måder:

For landbruget er det gjort ved at tilpasse det eksogene udgangsskøn for landbrugsproduktionen. ADAMs opbygning sørger derefter for en tilpas stor nedgang i eksporten af landbrugsvarer, da der jo ikke er antaget en nedgang i den hjemlige efterspørgsel efter landbrugsvarer, og det derfor nødvendigvis må være eksporten, som særligt tilpasser sig. For byggeriet er det antaget, at husholdningers boliginvesteringer og erhvervenes bygningsinvesteringer falder, hvilket naturligvis påvirker produktionsniveauet og dermed beskæftigelsen i byggeriet markant. Anlægsarbejdet påvirkes især via antagelsen om et mindre behov for offentlige investeringer, når antallet af beskæftigede falder.

Arbejdstid

For begge brancher er der taget højde for, at udlændingene har en lavere arbejdstid end gennemsnittet i branchen. Produktion falder derfor mindre i pct., end faldet på de 10.000 personer får antallet af beskæftigede hoveder til at falde. Dette er gjort ved at justere den gennemsnitlige arbejdstid svarende til, hvad det betyder at fjerne de 10.000 personer med en lavere arbejdstid. Forholdet mellem udlændinges og den gennemsnitlige arbejdstid er regnet ud fra tallene i Tabel 3 og Tabel 4.

På lang sigt er der taget højde for, at de udlændingene, der antages at forsvinde, har en lavere gennemsnitlig arbejdstid end den øvrige beskæftigelse. Derfor er den gennemsnitlige arbejdstid korrigeret en smule op på længere sigt, for at sikre arbejdsudbudseffekten svarer til 10.000 udlændinges arbejdsudbud og ikke en 10.000 gennemsnitspersoner.

Produktivitet

Beregningen tager højde for, at udlændingene kan have et andet produktivetsniveau end den gennemsnitlige beskæftigelse. Denne antagelse er støttet af de lønforskelle, vi ser i Tabel 5, Tabel 1 og Tabel 2. Traditionel økonomisk teori tilsiger, at produktivetsniveauet styrer lønniveauet. Det er derfor lagt til grund for beregningerne, at udlændingenes produktivitet svarer til den andel, deres timeløn udgør af timelønnen for branchen generelt på det tilsvarende kvalifikationsniveau. Forholdet er hhv. lige under og lige over 0,9 for landbruget og byggeriet, dvs. en udlænding antages at have ca. 90 pct. af den produktivitet, som en gennemsnitlig beskæftiget i branchen har, når der er taget højde for forskelle i jobfunktionsniveauer.

Med baggrund i tallene for arbejdstid og produktivitet, er det muligt at omsætte faldet i beskæftigelsen på 10.000 til dels timer og til fald i produktionsniveauet.

Udfasning af flaskehalseffekt

Antagelsen om flaskehalse betyder som beskrevet ovenfor, at de 10.000 ikke kan erstattes i scenariets første år. Det vil naturligvis ikke være realistisk at antage, at de ledige job aldrig kan besættes. Omvendt ville det være i modstrid med tankegangen bag den oprindelige træghed at sige, at alle flaskehals-tendenser var forsvundet i år 2. For at skabe en meningsfuld sammenhæng mellem forudsætningen om at de ledige job naturligvis kan besættes på lang sigt og antagelsen om, at de ikke kan besættes på kort sigt, er det antaget at det modelstød, som giver flaskehalseffekten, halveres hvert følgende år, således at der er 6,25 pct. tilbage i år 5. Antagelsen er ad-hoc og primært taget for at give en pæn tilpasning i modellen fra år 2 og frem. Den spiller ingen rolle for de tal som er i fokus i rapporten, nemlig effekten det første år og de langsigtede effekter.

Højere lønniveau for at sikre arbejdskraft til landbruget

I situationer med mangel på arbejdskraft vil virksomhederne sætte lønnen op. Andre virksomheder vil så reagere ved at sætte deres løn op for at beholde deres medarbejdere (eller tiltrække nye). Det betyder, at lønniveauet kan stige i økonomien generelt, selvom det egentlig kun er få virksomheder eller brancher som oprindelige manglede arbejdskraften.

På grund af den markant lavere timeløn i landbruget, hvilket er særlig udtalt for udlændinge jf. Tabel 2, er det antaget, at landbruget *egenhændigt* må sætte deres timeløn op for at tiltrække arbejdskraft, der kan kompensere for tabet af de 10.000 udlændinge. Det lægges til grund, at lønnen skal sættes op svarende til lønforskellen mellem udlændinge i landbruget og udlændinge på samme kvalifikationsniveau i gennemsnit. Denne forskel er godt 13 pct. Denne betydelige lønstigning skal gives til alle udlændingene, der må antages at få samme løn for samme arbejde, uanset om de arbejdede i landbruget i forvejen eller ej. Den resulterende lønstigning betyder at landbrugets timeløn øges med 2,5 pct. relativt til timelønnen i økonomien som helhed. Lønstigning indfases over årene 2019-2021.

Illustrativ konjunkturcyklus

I Afsnit 5 er vist et eksempel på en illustrativ konjunkturcyklus. Eksperimentet er lavet ved at følge ADAM gruppens metode til frembringelse af standardmultiplikatorer, som beskrevet på ADAM gruppens hjemmeside <https://www.dst.dk/da/Statistik/ADAM/Multiplikatorer>, til at simulere en konjunkturcyklus. Konkret er det private forbrug og eksporten hævet for at simulere en højkonjunktur, hvorefter de samme efterspørgselskomponenter dernæst hæmmes for at simulere en efterfølgende lavkonjunktur. Privatforbruget er løftet til 2,5 pct. over udgangspunktet på toppen, eksporten 1,3 pct. På lavkonjunkturs bund er de hhv. -2,9 pct. og -1,9 pct. under udgangspunktet.

Det er dernæst antaget, at befolkningstallet er medcyklisk for at simulere, at den udenlandske arbejdskraft kommer til Danmark, når det går godt og forlader landet, når der ikke er job. I illustrationen er det antaget at befolkningen u , følger beskæftigelsens, q , reaktion på konjunkturcyklussen (værdier med @ er udgangspunktet):

$$u = @u + xxQandel * (q - @q);$$

Andelen $xxQandel$ er sat til 0,5 i eksemplet. Denne andel kunne være sat til hvad som helst mellem 0 og 1 uden at ændre den kvalitative konklusion. Ændringen af variabelen havde naturligvis ændret, hvor meget lønstigningstakten og ledighedsændringen ville have afvejet fra hinanden.

7. Litteraturliste

- ADAM 2017. "Okt16. Stød til arbejdsudbud - effekter på langt sigt", *Tony Maarsleth Kristensen & Dawit Sisay Temere for Modelgruppen i Danmarks Statistik, januar 2017*
- FM 2017. "Økonomisk analyse: Indvandreres nettobidrag til de offentlige finanser", *Finansministeriet april 2017*.
- FM 2018a. "Analyser af ordninger til international rekruttering", *Finansministeriet januar 2018*.
- FM 2018b. "Økonomisk analyse: Indvandreres nettobidrag til de offentlige finanser i 2015", *Finansministeriet februar 2018*.
- Kraka-Deloitte 2017. "Rapport 1: Danmarks potentialer - muligheder og udfordringer", *Kraka-Deloitte november 2017*.
- Rockwool 2014. "Indvandrere og danskeres nettobidrag til de offentlige finanser" *Rockwool Fondens Forskningsenhed Arbejdspapir 30, januar 2014*